

О.М.ЛЕДАКОВ*

ПАРАЛЕЛЬНІ ОРГАНИ ОХОРОНИ ПОРЯДКУ У КРИМУ ВОСЕНИ 1918 р.: ПРОЕКТИ ТА РЕАЛІЇ

Досліджується процес створення в містах Кримського півострова альтернативних крайовій поліції (крайовій внутрішній варті) охоронних підрозділів наприкінці періоду діяльності уряду С.Сулькевича (підпорядкування, організаційна структура, комплектування, утримання). Розкрито регіональні відмінності паралельних органів охорони порядку, зумовлені етнічною та соціальною специфікою окремих міст. Показано низьку ефективність аморфних, територіально розпорощених і заполітизованих паралельних охоронних підрозділів.

Ключові слова: кримський крайовий уряд, Сулькевич, паралельні органи охорони порядку, міські думи та управи, профспілки, загони і дружини самоохорони.

Кримський крайовий уряд С.Сулькевича функціонував на півострові під час німецької окупації з 25 червня по 14 листопада 1918 р. Велика увага в той період приділялася створенню дієздатної поліції (кримської крайової внутрішньої варті). Проте через нестачу коштів та зміну влади завершити справу так і не вдалося. Тож місцеве самоврядування почало створювати паралельні органи охорони порядку. Це питання досі залишається «білою плямою» в історії. Нижче спробуємо визначити основних і другорядних ініціаторів, керівну ланку; розкриємо структурну неупорядкованість паралельних охоронних підрозділів; висвітлимо принципи їх комплектування й кадрової роботи; розглянемо плановані та справжні джерела утримання. Уважаємо доцільним регіональний підхід до викладу матеріалу, по містах.

Крайове місто Сімферополь: не надто успішний приклад для наслідування

1–2 жовтня 1918 р. наради Сімферопольської міської управи та представників районних органів опіки визначили напрями формування охорони з мешканців міста з представників усіх легальних політичних партій, профспілок, різних національностей та громадських груп. Пропонувалося відновити домові комітети, створити озброєні дружини для караульної служби «по вулицях і дворах». Але все це планувалося зі згоди уряду, натомість міністр внутрішніх справ С.Сулькевич не дав дозволу на цей проект¹.

2 листопада 1918 р. Сімферопольська міська дума обговорювала доповідь гласного Скловського щодо охорони міста:

---

* Ледаков Олексій Миколайович – аспірант кафедри історії України та допоміжних історичних дисциплін Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського (Сімферополь)
E-mail: ledakov_aleksey@mail.ru

¹ Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК). – Ф.63. – Оп.2. – Спр.650. – Арк.2–3.

1. Створюється загін із 240 осіб «для забезпечення мешканців [...] від грабежів» або навіть у складі 700–800 осіб «для запобігання громадянській війні».

2. На службу приймаються робітники та колишні офіцери (не більше половини особового складу, як безробітні громадяни, а не як члени Спілки офіцерів).

3. Німецьке командування видає загону 300 гвинтівок.

4. Домові комітети несуть лише чергову, а не безпосередньо охоронну службу.

5. У комісії з охорони беруть участь представники профспілок².

Пропозиції низки гласних були суперечливими: про озброєння та «реальну охорону міста» домовими комітетами; формування їм на допомогу спеціального загону зі 150 осіб; про звільнення міліції, при її реорганізації з поліції, від зайвих функцій; інструкторську й дисциплінарну роль офіцерів у справі охорони; оподаткування містян на утримання охорони лише за законом нового уряду.

Рада районних органів опіки внесла свій проект облаштування охорони міста:

1. Структура: домові та квартальні комітети, районні загони під керівництвом органів опіки, їх рада й міська управа.

2. Функції: для патрулювання, кілька десятків дружинників у чергових загонах – для боротьби зі злочинністю.

3. Зброя – від німецької комендатури³.

6 листопада 1918 р. Сімферопольська міська дума обрала з гласних комітет охорони міста. Усі бажаючі запрошувалися до резервного загону громадської самоохорони – за наявності рекомендації від громадських організацій, спілок, установ та ін. Обов'язкова умова – володіння зброєю. Загін формувався тимчасово. Визначався місячний оклад рядовим і службовцям з одягом та харчуванням за власний кошт. Особовий склад мав проживати у відведеному управою приміщенні⁴.

У засіданнях комітету з охорони міста (три члени, секретар, голова – член міської управи Фосс) із 7 по 14 листопада брали участь, із правом дорадчого голосу при розгляді прохань добровольців, делегати громадських організацій (ради профспілок, районних органів опіки, офіцерських, солдатських та студентських товариств). Було призначено начальника загону (капітан М. Орлов, затверджений думою 13 листопада)⁵, секретаря його канцелярії та чотирьох начальників рот. Планувалися переговори з німецьким командуванням щодо видачі зброї (500 гвинтівок, 50 револьверів, 8 кулеметів), 6 автомобілів і бензину. Забезпечення продовольством покладалося на начальника загону (по 800 г хліба на день для кожного службовця). Огляди й стройові зайняття намічались з 15 листопада щодня до отримання зброї для караульної служби та патрулювання⁶. Звернімо увагу на повне ігнорування органами міського самоврядування поліції.

² Там само. – Спр.279. – Арк.1–1 зв.

³ Там само. – Арк.1 зв. – 2 зв.

⁴ Там само. – Спр.284. – Арк.3.

⁵ Там само. – Спр.279. – Арк.14–14 зв.

⁶ Там само. – Арк.15–18 зв.

Міська управа вжила заходів з фінансування охоронного загону. Нарада представників торгівлі, банків, промисловців і домовласників 5 листопада 1918 р. вирішила розверстати суму на його утримання серед груп населення. Міська дума уточнила, що ця матеріальна допомога розподіляється між групами підприємств, а всередині них збирається самими власниками. Планувалося встановити спеціальний збір з усього населення. До його затвердження крайовою владою внески заможних громадян до міської скарбниці вважалися позицією⁷. Утім, правління кондитерської фабрики «Ейнем» нібито через зайнятість відмовилося від стягнення коштів та запропонувало передоручити цю функцію представникові непрацюючих консервних фабрик. Упродовж 7–11 листопада на відкритий у Громадському банку поточний рахунок міста з організації охорони не було жодних надходжень. Спілка домовласників, як і всі інші підприємці, не сплачувала свого внеску до 15 листопада⁸.

Список тих, хто побажав вступити до загону громадської самоохорони, на 18 листопада 1918 р. нараховував 214 осіб. Фіксувалися прізвище, ім'я, по батькові, адреси добровольців, їх рекомендації, а також інформація про відхилення, прийняття або відкладання прохань, звільнення, загибель, службу в міліції тощо⁹. На переговорах із командуванням німецьких військ на Кримському півострові прем'єр-міністр М.Сулькевич переконав видати зброю не міській думі, а безпосередньо урядові¹⁰. Неспоряджений та незабезпечений охоронний загін так і не приступив до виконання своїх обов'язків.

Ялта: найкращі, але так і не втілені проекти

7 листопада 1918 р. Ялтинська міська дума розглянула два проекти організації самоохорони. У доповіді комісії з охорони міста, підготовленій за участі представників Товариства офіцерів, Спілки калічних воїнів, Центрального бюро профспілок, пропонувалося:

1. Комплектується постійний загін у складі 100 осіб із проживанням у казармі та щоденними заняттями, а також чотири допоміжних загони по 50 осіб (без відриву від роботи), котрі навчалися щотижнево. Місто розподіляється на чотири райони, у кожному з яких розміщується склад зброї. Члени загонів скликаються за тривоги, а в надзвичайних ситуаціях квартирують за особливі добові понад жалування.

2. При прийомі до загонів потрібні рекомендації громадських організацій. Кандидатуру начальника охорони (особа з бойовим досвідом) пропонує «авторитетна група», обирає його дума, їй він і підпорядковується. Молодший командний склад (двоє помічників начальника охорони, четверо начальників загонів із вісьмома помічниками) призначається начальником та затверджується думою.

3. Належить провести переговори з німецьким командуванням про видачу зброї під відповідальність місцевого самоврядування та начальника охорони¹¹.

⁷ ДААРК. – Ф.63. – Оп.2. – Спр.650. – Арк.19.

⁸ Там само. – Спр.650. – Арк.17; Спр.309. – Арк.3–5.

⁹ Там само. – Спр.304. – Арк.3–9.

¹⁰ Там само. – Арк.20.

¹¹ Там само. – Ф.522. – Оп.1. – Спр.2433. – Арк.182–183.

Ротмістр В.Трилицький представив свій проект:

1. Обов'язкова присяга членів загону щодо захисту встановлених Тимчасовим урядом законності й порядку, життя і майна громадян, підпорядковуватися всім вимогам демократичної думи м. Ялти, або органів влади, нею визнаних, дотримання дисципліни, внутрішнього розпорядку.

2. Постійний загін охорони складається з начальника та його помічника (з військовою освітою і знанням кулеметної справи), 10 кулеметників з 2 кулеметами на автомобілях та 20 запасних кулеметників. Загін комплектується з осіб, схвалених громадськими організаціями.

3. Дружина охорони складається з начальника з 4 помічниками зі строювої частини, діловода (він же ад'ютант), 100 солдатів (з них 10 унтер-офіцерів). 80 дружинників викликаються за тривоги, решта й начальство «розташовані казарменим порядком» разом із загonom охорони. Створюються взводні та загальний збірні пункти. Начальник дружини очолює всю охорону. До дружини приймаються члени профспілок і Спілки калічних воїнів із військовою підготовкою.

4. Службою зв'язку (4 телефоніста, 2 мотоцикліста, 2 вершника) завідує помічник начальника загону охорони, а за його відсутності – ад'ютант дружини.

5. Охорона домових комітетів: по 1 черговому від кожних 15 осіб. Вони об'єднуються у вуличні патрулі. Відповідальні за охорону ділянок вулиць (офіцери або унтер-офіцери) обираються зборами вповноважених домових комітетів і виконують командні, контрольні та зв'язкові функції. Домова охорона, як громадська повинність, не оплачується (крім відповідальних). Із патрулів за потреби створюються загони. Начальник охорони та начальники дільниць проводять навчальні огляди й перевірки.

6. Необхідна зброя: 30 карабінів, маузерів або револьверів для загону, по 100 гвинтівок – для дружини і начальників дільниць; 2 кавалерійських гвинтівки та 2 револьвери для мотоциклістів служби зв'язку. Особиста легальна зброя мешканців міста переходить у розпорядження домової охорони та передається від чергового до чергового.

7. Порядок здійснення варті: у першу чергу – організація охорони домових комітетів та облік наявної зброї, підбір особового складу для загону й дружини профспілками та Спілкою калічних воїнів. Обраний думою начальник охорони мав віднайти способи отримання зброї¹².

Серед гласних не було єдності думок щодо проблем охорони. Серйозною загрозою вважалися самочинні дії невідомих груп (арешти, обшуки, побиття). Частина гласних більше побоювалася політичних виступів, інші – розгулу злочинності та сутичок на міжнаціональному ґрунті. Не було налагоджено (хоч і планувалася) взаємодія з поліцією й татарською дружиною (мусульманською вартою), підпорядкованою повітовому начальникові. Підсумком тривалої дискусії стала постанова думи про відновлення міської міліції за законом Тимчасового уряду шляхом переформування (в місячний термін) тимчасового охоронного загону. Німецький комендант Ялти погодився видати міській охороні зброю під час уходу ґарнізону, але за умови довіри до її начальника.

¹² Там само. – Арк.183–185.

З огляду на відсутність кандидата на цю посаду Дума обрала тимчасовим начальником охорони виконувача обов'язків міського голови К.Перцева¹³. Зауважимо, що найбільш воєнізовані ялтинські проекти охорони втілено не було, адже дума віддавала перевагу відтворенню «типовою» міліції.

Євпаторія: зразкова охоронна самодіяльність

Євпаторійські паралельні органи охорони порядку розвивалися поетапно. 17–19 жовтня 1918 р. комітет самоохорони схвалив відповідний проект. Безпека мешканців міста та їхнього майна проголошувалися головною метою. Керівництво здійснював комітет громадської безпеки, до складу котрого входило по два представники від національних громад, по одному – від земського й міського самоврядування, а також правління ради профспілок та представник охорони з дорадчим голосом. Кожна національність, правління ради, міське й земське самоврядування мали по одному вирішальному голосу. Розпорядження комітету були обов'язковими для всіх євпаторійців.

Самоохорона складалася з квартальних загонів на чолі з виборними старостами, затвердженими комітетом громадської безпеки, районними керували призначені комітетом старости. Обов'язки начальника полягали в налагодженні зв'язку між районними загонами та особистому керівництві ними в екстрених ситуаціях; районні старости виконували ті самі функції стосовно квартальних загонів; квартальні старости займалися обліком особового складу та зброї, контролем за її зберіганням і несенням караульної служби на постах¹⁴.

Помітною організаційною проблемою став «єгоїзм» деяких національних громад: відсутність делегацій у комітеті громадської безпеки та списків рекомендованих кандидатів, прагнення до захисту лише «своїх» кварталів. Не відрізнялася конструктивністю позиція профспілкових лідерів, які принципово не довіряли повітовому начальству. Німецька комендатура погоджувалася лише на щоденну видачу 20 гвинтівок (для навчання) із наступним поверненням, очікуючи на результати переговорів щодо зброї, котрі вели командування німецьких військ на півострові та уряд М.Сулькевича¹⁵.

5 листопада 1918 р. міська дума обрала комісію щодо самоохорони з семи гласних і всього складу управи, котра наступного дня об'єдналася з комітетом громадської безпеки. За прикладом Сімферополя було вирішено сформувати постійний платний загін охорони з 200 осіб, котрі мали перебувати на казарменому режимі. До 15 листопада відбулася низка кроків у цьому напрямі за активної участі начальника повіту О.Базаревського: визначено штати загону (начальник, писар, 4 взводних, 16 начальників відділень, 120 дружинників); полковника-артилериста В.Стрелкова дума затвердила на посаді начальника загону; за рекомендаціями національних громад і Спілки калічних воїнів набрано 69 рядових дружинників; до командного складу прийнято 10 офіцерів. Фінансування загону (щодобове жалування) мало відбуватися за рахунок

¹³ ДААРК. – Ф.522. – Оп.1. – Спр.2433. – Арк.185–187.

¹⁴ Там само. – Ф.681. – Оп.2. – Спр.809 а. – Арк.1 зв. – 2.

¹⁵ Там само. – Арк.1–1 зв., 3–3 зв., 5–6.

позик із громадян. 15 листопада, залишаючи Євпаторію, німецький гарнізон передав комісії міської охорони 220 гвинтівок і 3 кулемети з боеприпасами. До евакуації німецька влада надавала перевагу постійній дружині, укомплектованій офіцерами, студентами й синами заможних громадян¹⁶. Як видається, поєднання національно-територіальних та регулярного загонів, співпраця самоврядування з повітовим начальником були оптимальним варіантом міських паралельних органів охорони порядку.

Керч і Феодосія: курс на профспілкову охорону

2 листопада 1918 р. Керч-Єнікальська міська дума «з огляду на можливий ухід німецьких військ» вирішила створити виконавчу комісію з охорони міста у складі п'яти осіб. Їй доручалися організація «громадської охорони», об'єднання інших подібних структур та «повний контакт» із комісією з охорони міста Центрального бюро профспілок¹⁷. Вони, своєю чергою, пропонували підпорядкувати поліцію, у тому числі кримінальну, місту; «порушити легально питання про зброю»; довірити профспілкам охоронну службу; самоврядуванню – прийняти фортецю і порт від німецького командування; асигнувати кошти на платню; організувати домову охорону¹⁸.

17 жовтня загальні збори правлінь профспілок і соціалістичних партій Феодосії ухвалили резолюцію про участь робітників в охороні порядку, котра містила такі пункти:

1. Створити спеціальний комітет, який би керував поліцією у справах охорони.
2. Не має бути ані національних, ані офіцерських збройних загонів.
3. У місті не повинні перебувати ніякі озброєні формування, окрім підпорядкованих комітету та профспілкам.
4. Комітет вільний від впливу влади та цензури.
5. Профспілкові дружини не виконують поліцейських обов'язків.
6. Профспілки організують свої дружини для охорони міста; ними керують обрані профспілками органи, котрі делегують представників із дорадчим голосом до Феодосійського комітету з охорони міста.
7. Термінове скликання демократичної міської думи – «єдиного органу, здатного керувати охороною міста»¹⁹.

***

Таким чином, не претендуючи на вичерпність, пропонуємо характеристику паралельних органів охорони порядку:

1. У першу чергу до їх формування було причетним міське самоврядування, що вже мало досвід управління міліцією в березні 1917 – липні 1918 рр. (певна перерва наступила за більшовицького режиму, у січні – квітні 1918 р.). Не менш активними творцями й керівниками паралельних органів охорони порядку виступали лідери профспілок, які завжди прагнули озброїти робітників

¹⁶ Там само. – Спр.809 а. – Арк.7–13 зв.; Спр.754. – Арк.3 зв. – 4 зв.; Спр.755. – Арк.2 зв. – 3.

¹⁷ Там само. – Ф.455. – Оп.1. – Спр.9344. – Арк.10 зв. – 11.

¹⁸ Там само. – Спр.9362. – Арк.4–4 зв.

¹⁹ Там само. – Ф.Р.999. – Оп.2. – Спр.402. – Арк.11.

для захисту їхніх інтересів від злочинців та «реакційної» влади. Також гуртували «одноплемінників» у дружини національні організації (татарські, єврейські, грецькі, німецькі). Доволі природним було об'єднання містян для самозахисту за місцем проживання навколо домових і квартальних комітетів. Найменш здатними до «охоронного менеджменту» уявляються створені зовсім з іншими цілями органи опіки. Навпаки, найбільш готовими до керівництва «самоохороною» виявилися офіцерські та солдатські товариства.

2. Структура паралельних органів охорони порядку була такою ж багаторівневою й розмаїтою, як і їх підпорядкування: регулярні (постійні) загони, добровільчі дружини (національні, профспілкові, територіальні), патрулі домових комітетів тощо. Тобто за організацією всі вони в однаковій мірі несхожі ані на дореволюційну поліцію, ані на революційну міліцію, котрі поділялися на міські управління.

3. За комплектуванням паралельні органи охорони порядку були подібними до міліції 1917–1918 рр. Серед особового складу мали переважати робітники та службовці, до командного складу приймалися офіцери, часто з великою «класовою підозрою». Загалом паралельні охоронні структури планувалися багатонаціональними, при цьому окремі підрозділи створювалися на моноетнічній, а деякі – на «інтернаціональній» основі. Обіймання командних посад за вибором міських дум, прийом у «рядові» за рекомендаціями різних організацій створювало «відчуття взаємної довіри», однак не гарантувало міцної дисципліни.

4. Міське самоврядування брало на себе утримання паралельних органів охорони порядку. Через брак грошей запроваджувалося «добровільно-обов'язкове» оподаткування мешканців міст на охоронні потреби. Найбільший тягар мав лягти на підприємницьку верству, яка надавала матеріальну підтримку доволі неохоче. У таких умовах багато хто з «паралельних правоохоронців» мав покладатися винятково на власні можливості.

Перспективи подальшого дослідження історії паралельних органів охорони порядку полягають у пошуку даних про їх діяльність (якщо вона мала місце). Також було б корисним вивчення цього феномену для інших кримських міст, що дозволить створити якомога ціліснішу загальну картину.

The phenomenon of regional history of law enforcement agencies has been researched for the first time – the creation of the alternative to the Crimean Regional Police (the Crimean Regional Internal Guard) defense units in the cities of the Crimea at the end of the S.Sulkevich Crimean Regional government. Their main features have been described: subordination, organization structure, formation and contents. The regional features of the parallel law enforcement agencies with the view to ethnic and social specific characteristics of the separate cities have been described. The founders' attitude to the police structure has been shown, from ignorance to attempts of cooperation. The low efficiency of structurally formless, territorially scattered and politically engaged parallel enforcement units has been proved.

Keywords: *crimean regional government, Sulkevich, parallel law enforcement agencies, city councils, trade unions, self-defense units.*

